

поки матір бачать [П-89, с. 151]; покірний – норавливий: *Ходить як овечка, а буцькає, як баран* [П-89, с. 151].

Як зауважує В. М. Войтович, «бик у нашому фольклорі – символ творіння, парубок, віл – чоловік» [15, с. 517]. Підтвердженням цього є паремійні одиниці *До чого бик навик, того і волом схоче; До чого бик навик, то й волом рик* [П-89, с. 152], які передають значення «до чого людина звикла замолоду, того хоче і в старшому віці» та *Заправляй молодого бика до плуга, бо старого не заправиш* [П-89, с. 152] – «дитину потрібно привчати до праці замолоду».

Один із найважливіших фрагментів суперконцепту ЛЮДИНА – концептосфера мовної діяльності, яка, на думку О. О. Селіванової, «є результатом традиційної для етносу образно-метафоричної аналогізації зі сферами трудових, побутових дій, усвідомлення зв'язку за суміжністю соматизмів (патронімічного рівня суперконцепту ЛЮДИНА) з мовленням, аксіологічно-емотивної і чуттєвої синестезії різних сценаріїв етносвідомості» [3, с. 128]. З огляду на зазначене вище знаки концепту «тварина»: *вівця, бик, віл, корова* – унаслідок метафоризації набувають здатності позначати людей за особливостями їхньої вербальної поведінки: *Вдача овеча – по-овечи й мекече* [П-89, с. 150]; *У бика довгий язик, та говорити не годен; Великий рот у вола, а говорити не може; У вола язик довгий, та говорити не вміє* [П-89, с. 153]; *У корови язик довгий, та говорити не може; Довгий у корови язик, та говорити не може* [П-89, с. 157–158]. Прислів'я *Корова, що багато рикає, молока не дає; Котра корова багато реве, то та молока мало дає* [П-89, с. 157] відображають аналогізацію сценаріїв концептів ТВАРИНА і ЛЮДИНА за схожістю поведінки корови та індивіда і метафорично передають інформацію «хто багато говорить, той мало робить».

Водночас зооніми *бик, віл, корова* в українській паремійній картині світу асоціативно позначають взаємини чоловіка і дружини, напр.: *Най той бик здохне, що його корова б'є* [П-89, с. 152]; *Біда тому воліві, якого корови підганяють* [П-89, с. 153]; *Біда тому дворові, де наказує корова воліві* [П-89, с. 156]. Така метафорична інтеграція пов'язана з тим, що для українців бик – «символ мужності, хоробрості» [15, с. 516], і тому уособлює чоловіка, а корова – «джерело добробуту та багатства... у фольклорі асоціюється з жінкою» [15, с. 528]. Підтвердженням цього є паремія, у якій зіставлено сценарії поведінки тварин та членів подружжя: *Горе тобі, воле, коли тебе корова рогом коле, горе тобі, чоловіче, коли жінка дулі тиче* [П-89, с. 153]. Можемо стверджувати, що такі прислів'я висміюють недолугих, безхарактерних чоловіків, якими керують жінки. Отже, за традиційними уявленнями головою української сім'ї є чоловік. Натомість у прислів'ях *Бика голова не боліла, як корова теля родила* [П-89, с. 152]; *Чий бики, аби мої телята; Чий бугайчик був, аби тільки телятко було наше* [П-89, с. 153]; *У вола голова не боліла, коли корова теля родила* [П-89, с. 154] зоометафори *бик, віл, корова, теля* символізують батька, матір, дитину і відповідно передають ставлення батьків до дітей. Це дає підстави встановити, що в наївній свідомості українців укорінено уявлення, що батько, на відміну від матері, яка народжує дитину, не так любить і дорожить нею.

Поряд із цим *корова* в паремійних одиницях образно позначає матір, материнську любов, пор.: *Кожна корова своє теля лиже* [П-89, с. 156]; *Лиха та корова, що своє теля бодє* [П-89, с. 157]. Водночас прислів'я *Лиса корова лисе теля приведе; Од бодливої корови і телята бодять* [П-89, с. 157]; *Яка корова, таке й теля* [П-89, с. 159] метафорично передають значення «діти успадковують материнську вдачу».

Зооніми *віл, кінь, свиня* в українських прислів'ях використовуються для метафоричної номінації осіб, різних за соціальним статусом: *Знайся віл з волом, а кінь з конем* [П-89, с. 156]; *Чешися кінь з конем, а віл з волом; Знайся кінь з конем, віл з волом, а свиня в тин, коли нема з ким; Чешися кінь з конем, віл з волом, а свиня об вугол* [П-89, с. 160]; *Кінь воліві не товариш* [П-89, с. 161]. Фактично в цих мовних знаках метафорично передано пораду триматися свого соціального класу в товаристві, одруженні тощо. Підтвердженням нашої думки може бути прислів'я *Знайся кінь з конем,*

віл з волом, свиня з свинею, рівня з рівнею [П-89, с. 160], остання частина якого містить пряму пропозиційну інформацію.

Метафоризація *свині*, за даними українських прислів'їв і приказок, ґрунтується на ознаках, пов'язаних з негативними рисами людини. Як зауважує М. М. Пазяк, багато прислів'їв з опорним словом *свиня* має переносне значення: звички тварини (рити землю, лізти в город, купатися в болоті, вперто лізти кудись) закріпилися і в характеристиці людини, її поведінки, норм життя, моралі [П-89, с. 428]. Так, прислів'я *Із свині чоловік нігди не буде, але з чоловіка свиня ся може стати* [П-89, с. 172], ґрунтуючись на протиставленні, відображає можливість набуття людиною поганих моральних чеснот. У пареміях зоонім *свиня* насамперед позначає непорядну, нечемну, невдячну людину – негідника, пор.: *Великої кошари свиня* [П-89, с. 171]; *Не всі свині ходять на чотирьох ногах* [П-89, с. 173]; *Свиня свинею; Свиня свинею і пропаде* [П-89, с. 175]; *Язиком ось я! А на ділі свиня* [П-89, с. 176]. Паремійні одиниці *Всюди свині єднака честь; Всюди свині честь однакова; Свині на городі одна честь – поліно* [П-89, с. 171]; *Яка на свині шерсть, така і її честь* [П-89, с. 176] відображають зневажливе, презирливе ставлення українців до таких людей. У частині паремійних одиниць української мови підґрунтям метафоризації образу свині є атрибут «брудний», використовуваний для позначення неакуратних людей, які не дотримуються чистоти, можуть забруднити, звести нанівець найкраще. У таких мовних знаках асоціації виникають унаслідок убудованості сценаріїв споживання їжі, напр.: *Свиня не з'їсть, не покачавши; Свиня не з'їсть, поки не збаврає; Свиня перше не з'їсть, поки не поваляє* [П-89, с. 175]. Проаналізувавши фактичний матеріал, можемо виокремити основні, приписувані свині ознаки, унаслідок яких відбувається метафоричне перенесення на позначення людини:

неохайність: *Запровадь свиню до чистої кучі, а вона все до гною лізе* [П-89, с. 172]; *Свиню святити, а вона в грязюку лізе; Свиню чеши і мий, а вона знов у болото лізе; Свиня хоч і скупається, то й знов у болоті валяється; У свині своя звичка: як не в реп'яхах та просі, то в болоті; Свиня і в піску грязюку знайде* [П-89, с. 175];

пихатість: *Загордилася свиня, що об повіт пліт чухалася; Гордилася свиня, що об панський тин чухалася* [П-89, с. 172];

ненаситність: *Зарікалася свиня їсти: біжить, коли троє лежить, вона всі троє і з'їла* [П-89, с. 172]; *Свиня полудня не знає* [П-89, с. 175];

нахабство: *Пустити свиню за стіл, вона й ноги на стіл; Пустити свиню трохи за стіл, а вона лізе на стіл; Свині тільки рило просунути, а там і вся пролізе* [П-89, с. 174];

впертість: *Свиня кричить, а в пліт лізе* [П-89, с. 175];

неввічливість: *Свиня рилом волокля і «добрий день» не рекла* [П-89, с. 175];

влізливість: *Свинячим тиском та в тиєничне тісто; З свинячим рилом та в тиєничне борошно* [П-89, с. 172];

нетямуцність: *Суп свині перець, а вона гадає, що горох* [П-89, с. 171].

У паремійній картині світу метафоричний образ свині протиставлений коневі, пор.: *Куди свині до коня; Не доросла свиня до коня; Похожжа свиня на коня, тільки шерсть не така* [П-89, с. 173]; *Свиня не до коня, бо шерсть не одна* [П-89, с. 175]; *Що кінь, то не свиня: шерсть не така і нога тонка* [П-89, с. 176]. Імовірно, у таких прислів'ях порівняно двох неоднакових людей, які різні як за моральними, так і за фізичними ознаками. Можемо стверджувати, що кінь на противагу свині символізує інтелект, мудрість, розум, кмітливість, благородство, красу. Підтвердженням нашої думки, можуть бути паремії, друга частина яких умотивовує різницю між цими двома тваринами: *Не рівна свиня до коня: ростом маленька, голова вузенька і шерсть не така; Прийшла свиня до коня та й сказала: «Ось-бо я румак!» А кінь відказує: «І ноженьки тоненькі, і ушенька клапонькі, і шерсть не така, і сама, як свиня!»* [П-89, с. 173].

За народними уявленнями, *кіт* – істота небезпечна, що стоїть на межі двох світів – реального і потойбічного: на неї обертаються відьми, її поява віщує нещастя чи невдачу. Кіт створений Богом, однак усе-таки «нечистий», бо колись з'їв чорта [15, с. 527].

У паремійній картині світу українців котові приписано насамперед такі ознаки, унаслідок яких він взаємодіє із суперконцептом ЛЮДИНА, як: ледарство: – *Від чого кіт гладок? – Поїв та й набок!* [П-89, с. 183]; *Кіт їв би рибку, а в воду не хоче; Хотів би кіт рибки їсти, але не хочеться йому до води лізти* [П-89, с. 184]; жадібність: *Вхотів кіт сало та й кричить «мало!»; Зліз кіт на сало та й кричить «мало!»* [П-89, с. 183]; *Кіт по сало і на порожні банти скаче* [П-89, с. 185]; нещирість: *Кіт леститься, а дряпає; Не грай з котом, бо ті подряпає* [П-89, с. 185]; підлесливість: *Кіт мис і підошви* [П-89, с. 185]; гордість: *Чим більше кота гладши, тим вище він хвост підійма; Чим більше кицьку гладши, тим вище вона горб підійма* [П-89, с. 186]. Частина прислів'їв ґрунтується на протиставленні *кіт – миша*, пор.: *Кітці іграшки, а мишиці слізки; Котові іграшки, а миши смерть; Котяча забавка – мишам задавка; Котові жартушки, а мишиці смертушки* [П-89, с. 185] і образно виражає значення «те, що для одного розвага, іншому завдає страждань і неприємностей». Можемо припустити, що зоолексема *кіт* набуває негативної конотації – оцінки несхвалення в народній моралі випадків, коли сильні завдають образ, неприємностей, лиха слабшим за себе. Натомість висловлення *Кіт за пліт, а миші в танець; Кіт з хати – миші на стіл; Як кота нема дома, то миші гуляють; Пішов кіт спати, а миші в танець* [П-89, с. 184] метафорично передають значення «якщо старших немає дома, менші почуваються вільно, бешкетують». Прислів'я *Не все коту масниця; Минулася котові масниця; Не все котові масниця – прийде середа й п'ятниця; Не все котові масляниця, треба й піст знати* [П-89, с. 184] застерігають людину: не завжди живеться приємно, безтурботно, на зміну радощам і розвагам приходять ускладнення, і, ймовірно, віддзеркалюють ставлення українців до труднощів.

Паремії з опорним словом *собака* належать до найрозгалуженіших в українській мові і, як зауважує М. М. Пазяк, нараховують понад 200 одиниць, що свідчить про глибокий слід, який залишила ця тварина в народній свідомості [П-89, с.28]. У більшості прислів'їв подано різні поради щодо поводження із собакою, схарактеризовано її звички, тобто відображено істинні, досвідні знання українців про тварину. Лише незначна частина висловлень мають переносні значення, дотичні до людини і життєвих ситуацій. Хоча, за даними міфології, собака – символ мудрості, вірності, непідкупності [15, с. 532], в українській паремійній картині світу фактично не зафіксовано висловлень, у яких би метафорична взаємодія «собака → людина» ґрунтувалася на позитивній аксіологічній маркованості. Незважаючи на те, що собака – вірний помічник, супутник, охоронець, жоден українець не назве віддану, вірну людину її іменем. Як засвідчує досліджуваний матеріал, серед назв свійських тварин одна з найневажливіших оцінок сконцентрована на образі собаки. Імовірно, це можна пояснити тим, що українська народна культура пов'язує з ним негативні риси, адже він одночасно корелює з образом людини на межі бінарних опозицій свій/чужий, чистий/нечистий, хижий/свійський. Вовк і первісно собака належали до ворожого людині світу й складали для неї небезпеку, оскільки жили в лісі, що традиційно сприймався як «чужий простір, населений різними демонами, унаслідок чого вони також осмислювалися як демонологічні персонажі» [17, с. 78]. Також в уявленнях українців собака був пов'язаний зі світом тіней, йому приписували містичну здатність приносити смерть і відчувати нечисту силу. В індоєвропейській символіці собака – символ смерті, хтонічних (уособлюють дику природну міць землі, підземне царство) і селенарних (істота з надприродними можливостями, пов'язана з місяцем) божеств та уособлення тріади «земля – вода – повітря» [18, с. 109]. Саме цими давніми архетипними уявленнями можемо пояснити непродуктивність позитивної аксіологічної маркованості зооніма *собака* в досліджуваному матеріалі. Експліцитним символом паремійної метафори «собака → людина» для висловлення позитивної оцінки індивіда є цілісний конотативний ореол, сформований на основі диференційних сем «спритний, досвідчений, непідкупний», пор.: *Бита собака не боїться палиці* [П-89, с. 187]; *Вивченого пса нічим не підкутиш* [П-89, с. 188]; *Старий пес даремно не бреше* [П-89, с. 196].

Значна частина паремійних одиниць із компонентами *собака, пес* слугує для характеристики широкого спектра притаманних людині негативних рис характеру: заздрощів, жадібності, ненаситності: *Лежить собака на стерні – сама не буде їсти і другому не дасть; Сидить пес на паїні: сам не їсть і другому не дає; Собака сіна не їсть і коневі не дає* [П-89, с. 191]; *Не тяжко псові в зуби дати, але з зубів видерти* [П-89, с. 193]; *Пес доти не буде ситий, доки миску не вилиже* [П-89, с. 194]. Натомість сита і вдоволена життям людина порівняна з наїженим собакою, який розважається, веселиться, відчуває задоволення від свого існування: *Ситий собака не нудьгує* [П-89, с. 195]. Водночас українські прислів'я відображають негативне ставлення до доброго, безтурботного життя, адже воно може мати негативні наслідки, напр.: *З жиру собака біситься; Собака з жиру казиться* [П-89, с. 190]; *Розжиріла собака кусає й хазяїна* [П-89, с. 195].

Поряд із цим метафорична симіляція «собака → людина» здійснюється на ґрунті цілісного уподібнення сценаріїв поведінки. Виявляючи злість, собака може напасти, вкусити і навіть загризти жертву; імовірно, ці особливості тварини й стали основою для характеристики злої, агресивної, жорстокої, бездушної людини, пор: *І малий псюк глибоко вкусить* [П-89, с. 190]; *Скажений пес і хазяїна кусає; Скажений пес і на свого господаря кидається; Скаженому псові уступайся з дороги* [П-89, с. 195]. Відзначимо, що і людина, і собака виявляють агресивність у відповідь на зовнішні подразники, тому частина паремій містить пораду: «якщо не будеш кого-небудь чіпати, то не зазнаєш лиха»: *Не дражни пса, не вкусить тя; Не клади псові пальців у зуби, бо вкусить; Не дралуй собаку, то й не вкусить; Не тягни пса за хвіст, бо вкусить* [П-89, с. 192]. Такі прислів'я певною мірою виправдовують агресивність людини як захисну реакцію на стимули оточення. Подекуди образ собаки використаний для характеристики родинних зв'язків: *Свій пес найгірше кусає; Свій пес найскоріше укусять* [П-89, с. 195]; *Чужі собаки – байдуже: одіб'юся, а свої зайдять* [П-89, с. 197]. У таких паремійних знаках собака символізує сварливого, злого, незадоволеного життям члена сім'ї, який завдає шкоди іншим, оскільки свій може найтяжче скривдити свого. Прислів'я *Свекруха на печі, що собака на цепену* [П-90, с. 156] образно позначає стосунки між свекрухою і невісткою, порівнюючи характер свекрухи із норовом злого, кусючого собаки. У такому разі собака символізує сварливе, грубе, нешанобливе ставлення членів родини один до одного. Водночас прислів'я *Де пси кусаються, нехай чужі не мішаються; Де пси свої гризуться, там чужий не мішайся; Своя собака лайся, чужа не мішайся* [П-89, с. 188]; *Свої собаки покусуються та й перестануть; Свої собаки погризуться і полижуться* [П-89, с. 195] мають значення «сварка між ріднею непостійна, після неї настає злагода» та дають етичну пораду постороннім не втручатися в суперечку між близькими людьми.

Метафоричне переосмислення голосової поведінки собаки спроектоване на мовленнєву характеристику людини. З одного боку, гавкання собаки співвідносне з агресивністю, а з іншого – це реакція на зовнішній подразник, попередження про небезпеку, хоча в багатьох випадках собака гавкає без причини, просто реагуючи на перехожих. Вважаємо, що саме ці факти слугують мотиваційною основою метафоричної аналогізації гавкання собаки з мовленнєвою поведінкою людини. В українській паремійній картині світу собаче гарчання асоційоване з наклепом, балаканиною, брехнею, плітками, напр.: *Вільно собаці і на владику брехати; Собаці можна і на Бога брехати; Вільно собаці і на місяць брехати* [П-89, с. 188]; *Пес бреше на місяць, а місяць світить; Собаки брешуть, а сонце світить; Пса брехливого далеко чути; Пес бреше, дощ чеше, а вітер далі несе; Собака гавкає, а вітер несе* [П-89, с. 193]; *Собаки не страшно, так дзвяки його страшно* [П-89, с. 195]. Відзначимо, що гавкання собаки в окремих мовних одиницях осмислене як відкритість, щирість у висловленні своїх думок людиною: *Бійся не того собаки, що голосно гавкає, а того, що спідтишка хапає* [П-89, с. 188]; *Котра собака багато бреше, мало кусає; Котрий пес бреше, то не вкусить* [П-89, с. 191]; *Не всі собаки кусаються, що лають* [П-89, с. 192]; *Не той пес кусає, що гавкає, а той, що мовчить; Не тот пес, що бреше, але тот, що вкусить* [П-89, с. 193].